

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

**ULUSLARARASI
DÜŞÜNCE ve SANATTA MEVLÂNÂ
Sempozyum Bildirileri**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
MAWLÂNÂ JALÂLADDÎN RUMÎ
IN THOUGHT and ART
Papers**

May, 25-28 Mayıs 2006
Çanakkale
Türkiye/Turkey

ANNEMARIE SCHIMMEL ÖRNEĞİ ÖZELİNDE ALMAN ROMANTİK AKIMINDA MEVLANA

Yrd. Doç. Nimetullah AKIN

Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

(ÖZET)

Romantik edebiyatın ortaya çıkışındaki temel etken aydınlanma döneminden sonra daha akılcı düşünmeye başlayan insanlığın giderek materyalist ve seküler bir hayat anlayışına sahip olmaya başlamasıdır. Bu anlamda giderek yaşanılmaz hale gelen bu dünyayı pozitif olarak değiştirmek için onu romantikleştirmek gerekmektedir. Avrupa'daki politik ve sosyal huzursuzluklar edebiyatçıları daha huzur dolu, daha kalıplardan azade olarak sonsuzluğa götüren ve daha evrensel olabilecek başka arayışlara itmiştir. Arayışlar Alman edebiyatını büyük oranda romantizm eliyle dünya edebiyatına açmıştır. Romantizm, aradığı bu soyut aşk duygusunun bir benzerini doğunun mistik edebiyatında dillendirilmiş olarak bulunca Alman romantizminin dünya edebiyatına açılmasından Doğu edebiyatı da nasibini almıştır.

İslam kültür ve geleneğini araştırmada Schimmel, *Josef von Hammer-Purgstall*, *Goethe* ve *Friedrich Rückert* gibi isimlerin oluşturduğu romantik düşünceden etkilenmiş ve bu geleneğin bir halkası konumundadır. Schimmel'e göre Batının Mevlânâ ve Mevlevilik düşüncesine olan ilgisinin temel sebepleri arasında; Mevlânâ düşüncesindeki evrensel tanrı ve din anlayışı, Mevlânâ düşüncesinin yapı itibarı ile daha elit ve kentlilere hitap etmesi, Mevlânâ'nın kullandığı dilin sembolik yapısı ve Mevlevilikteki sema ve musiki unsuru sayılabilir.

(ABSTRACT)

MAWLÂNÂ IN THE GERMAN ROMANTIC SCHOOL AND THE CASE OF ANNEMARIE SCHIMMEL

One of the main causes of the Romantic literature and ethos was that humans had begun continuously to be more materialistic and more secular set in motion by rational thinking of the Enlightenment. In order to make the ongoing devaluation of life in the world change in a positive way, the Romantics initiated the process of "romantization" of that world. Socio-political chaos in Europe gave impetus for the men of letters to search for new answers laden with a more joyous, more unfettered, and more universal features. Hence, these historical searches open a new avenue in the world literature via the hands of the German men of letters. In fact, when Romanticism finds the same abstract sense of love, for which it has been looking for a long time, in the Orient expressed within mystical literature of this world, German Romanticism and by virtue of the former, the Oriental literature find a channel to communicate with the world.

In searching Islamic culture and literature, Schimmel was influenced by such great Romanticists as Josef von Hammer-Purgstall, Goethe, Friedrich Rückert, and the like and become a part of this tradition. According to Schimmel, there are several reasons for Western engagement in Mawlânâ and the thought of the Mevlevite order: One, there is a universal understanding of God and of religion in the Mawlânâ's thought world; two, more elitist mode of the Mawlânâ thought; thus communicating with the urban circles; three, the symbolic language used by him; and the last, sama and musics in the Mevlevite rites.

Değerli Misafirler,

Sözlerime başlamadan önce hepinizi saygıyla selamlıyorum. "Annemarie Schimmel Örneği özelinde Alman Romantik Akımında Mevlana" başlığı altında sunacağım bildirim üç temel bölümde ele almayı istiyorum.

1. Alman Romantik Akımı ve Doğu Edebiyatı ile İlgisi
2. Schimmel ve Doğunun Mistik Edebiyatı
3. Schimmel'e Göre Batının Mevlanaya Olan İlgisinin Sebepleri

ALMAN ROMANTİK EDEBİYAT AKIMI VE DOĞU EDEBİYATI İLE İLGİSİ

Alman Romantik Edebiyatı

Aydınlanma döneminden sonra ortaya çıkan akılcı ve materyalist düşünceye ve klasik edebiyat akımının sıkı kuralcılığına bir tepki olarak ortaya çıktığı bilinen Romantizm Alman edebiyatında ilk nüvesini 18. yüzyılın ikinci yarısında "Coşkuculuk" (Sturm und Drang) akımında bulur. Özellikle bu

akımın öncülerinden Johann Gottfried Herder'in (1744–1803) eserleri¹ romantizmin de habercisi gibidir. Daha sonra ünlü Alman edebiyatçısı Goethe'nin eserleri, bunlar içerisinde özellikle *Faust*² isimli eseri, Alman romantizminin önemli kilometre taşlarından birisidir.

İlk başlarda henüz daha aydınlanmanın rasyonalizminden tam olarak kurtulamamış ve nispeten felsefi ve tenkitçi bir karakter çizen Jena merkezli erken dönem romantizminin (Frühromantik) yerini daha sonraki dönemlerde Heidelberg merkezli geç dönem romantizm (Spätromantik) almıştır. Geç dönem Romantik akımı daha subjektif, coşkulu, irrasyonel, folklorik, yüzü iç dünyaya dönük, vatan ve tabiat motiflerini bolca kullanan yapısı ile hayatın ve şiirin merkezine duygusal değerlerin gücünü ve güçlü bir aşk duygusunu yerleştirir³.

Romantik edebiyatın ortaya çıkışındaki temel etken aydınlanma döneminden sonra daha akılcı düşünmeye başlayan insanlığın giderek materyalist ve seküler bir hayat anlayışına sahip olmaya başlamasıdır. Bu anlamda romantik yazarlardan Novalis giderek yaşanılmaz hale gelen bu dünyayı pozitif olarak değiştirmek için onu romantikleştirmek gerektiğinden bahseder. Böylece yabancılaşmayı aşır yaşamın temel anlamını yeniden keşfetme imkanı doğacaktır⁴. Bu açıdan bakıldığında sanatın toplumu değiştirici rolü önemlidir ve sanat sanat için değil toplum içindir.

Din, sanat, bilim ve şiiri bir potada eriterek saf aklın kavramakta zorluk çektiği ruh, tanrı, tabiat ve tarih gibi alanları kavramaya çalışan romantik akım bu bağlamda kısmen köken olarak öykündüğü bir mistik Hıristiyan mezhebi olan Pietizm'den de destek alır. Bu yüzden Romantizmde Hıristiyan kültürünün ve toplumunun izleri eski Yunan ve Latin edebiyatından daha fazla hissedilir. İdeal edebiyat formu olarak da Yunan mitolojileri ve efsaneleri değil halk masalları ve halk türkülleri görülür.

Alman Romantizminin Doğu Edebiyatına İlgisi

Avrupa'daki politik ve sosyal huzursuzluklar edebiyatçıları daha huzur dolu, daha kalıplardan azade olarak sonsuzluğa götüren ve daha evrensel olabilecek başka arayışlara, sözgelimi evrensellik duygusu içinde kalıpların ötesinde çıkarak biraz özgür bir ahlak anlayışı arayışına itmiştir. Arayışlar Alman edebiyatını büyük oranda romantizm eliyle dünya edebiyatına açmış ve ünlü birçok şair ve yazar dünyanın diğer dillerinde yazan Calderon, Dante, Shakespeare, Hafız gibi edebiyatçıların eserleri Almancaya çevrilmiştir.

Tanrıyı bir takım ibadet figürlerinden, ahlaki davranışlardan daha ziyade evrensel varlıkta, aşk ve mutluluk duygusunda arayan romantizm, aradığı bu soyut aşk duygusunun bir benzerini doğunun mistik edebiyatında dillendirilmiş olarak bulunca Alman romantizminin dünya edebiyatına açılmasından Doğunun mistik edebiyatı da nasibini almıştır. Romantik yazarların Doğu edebiyatı ile ilgileri dünyaca bilinmektedir. Bu yazarlar arasında Josef von Hammer-Purgstall, Johann Wolfgang Goethe ve Friedrich Rückert mistik Doğu edebiyatının Alman diline taşınmasının kilometre taşlarıdır.

Goethe-Hafız İlişkisi

Alman romantizminde Doğu Edebiyatı dendiğinde akla hemen ünlü Alman şairi Johann Wolfgang Goethe ve onun Hafız Şirâzi'nin Divanından ilham alarak yazdığı *Doğu Batı Divanı (West-östlicher Divan)* isimli eseri gelir. Ancak Goethe'den önce Doğu edebiyatını Alman dili ile buluşturan filolog ve diplomat Josef von Hammer-Purgstall'dır⁵. Purgstall Mevlâna hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Mevlâna. Bütün pozitif dinlerin dış formlarından çok daha kutsal olan, en ulvi dinî vecdin kanatları üzerinde, öteki lirik şairler gibi, - hafız da dahil- sadece ayın ve güneşin fevkiye yükselmekle kalmayıp zaman ve mekanın, yaradılışın, kaza ve kaderin, bezm-i ezel ahidinin ve hesap gününün üzerinden kanatlanarak ebediliğe

¹ Herder, özellikle *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784) isimli eserinde o dönemlerde batıda dah yeni yeni tanınmaya başlayan Arap ve Fars şiirine dair oldukça doğru hükümler vermiştir. (Bkz. Schimmel, *Auf den Spuren der Muslime*, Herder Spektrum, Freiburg 2002, S. 90.)

² Goethe, *Faust I-II*, Insel Verlag, Tübingen 1998.

³ Krş. Wilpert, Gero von, *Sachwörterbuch der Literatur*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1979, S. 794

⁴ Krş. Beutin, Wolfgang, u.a.: *Deutsche Literaturgeschichte*, Verlag J.B. Metzler, 2001, S. 174-6

⁵ Hammer-Purgstall, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, Wien 1818.

varır. Burada o, ebedi kul olarak Mutlak Varlığa mülakî olur ve ebedî âşık olarak da yine sonsuz aşk'da vahdet-i vücûd bulur.⁶

Farsça bilmeyen Goethe Hafız'ın *Divan*'ını Purgstall'ın çevirilerden tanıyıp sevmiştir.⁷ Hafız ile ruh kardeşliği tesis edecek kadar yakından alakalı olan Goethe Hafız'ın *Divan*'ından esinlenerek 1819 yılında 19 bölümden oluşan *Doğu Batı Divanı* telif etmiştir. Hafız'ın bu kadar hayranı olan Goethe Mevlâna ile çok ilgilenmiş gözükmez. Annemarie Schimmel bunun sebebinin Goethe'nin Mistisizme çok ilgi duymamasında arar.⁸

Doğu Edebiyatı Mütercimi Olarak Friedrich Rückert (1788-1866)

Alman Romantik Edebiyatı içerisinde Friedrich Rückert'i Doğu edebiyatının tipik mütercimi olarak görebiliriz. O yaptığı tercümlerle bir bakıma doğu klasiklerini Alman dilinde yeniden üretmiştir. Romantikler içinde Mevlânâ'nın ilk farkına varan Rückert'tir. Mükemmel edebiyatıyla tercüme ettiği beyitlerin dil ve düşünce dünyasını, edebiyat formunu muhafaza etemeye çaba göstermiştir. İlk olarak kendi memleketi Schweinfurt'ta klasik dil eğitimine başlayan daha sonra 1818 yılında Viyana'ya giderek Hammer-Purgstall'ın talebesi olarak doğu dilleri eğitimi alan ve rekor denilecek bir zaman dilimi içinde Türkçe, Farsça ve Arapçayı öğrenerek vatanına dönen Rückert, şiir ve tercüme ile meşgul olmuş ve içlerinde Arapça, Türkçe, Farsça, Hint ve Çin dilleri olmak üzere bir çok dilden Almancaya çeviriler yapmıştır. Bunlar arasında Arapçadan tercüme ettiği İmru'l-kays'ın *Muallakat*'ı, Harîrî'nin *Makâmât*'ı, Farsça'dan Hafız'ın *Divân*'ı ve Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden değişik bölümler yer almaktadır.⁹ Özellikle *Mesnevi*'den yaptığı tercümelemlerde Gazel formunu Alman diline aktarmıştır. Sadece tercüme ile yetinmeyen Rückert aynı zamanda çok güzel gazeller de yazmış ve bunları "*Östliche Rosen*"¹⁰ ve "*Lieblingsfrühling*" adlı eserlerinde toplamıştır. O Mevlânâ'ya yazdığı ve *Nach Dschelaleddin Rumi* adını taşıyan gazel'de ona şu dizelerle seslenir:

Um Mitternacht, wenn er mir fehlet, (Gecenin bir vakti onun yokluğunu hissettiğimde)

Ich zitt're, ich sage: wo ist er? (Titirer ve sorarım: nerede o?)

Ich frage den Mond und die Sonne: (sorarım aya, sorarım güneşe)

Beim Sternengelage, wo ist er? (yıldızlar sofrasında, nerede o?)

Er ist nicht bei mir; bei den andern, (O benim yanımda değil, bir başkasının yanında)

Wo ist er? Ich klage, wo ist er? (Nerde O? ahu zar ederek soruyorum nerde o?)

Dschelaleddin, wenn du ihn fandest, (Celaleddin! onu buldu isen eğer)

Ich such' ihn. O sage, wo ist er? (Ben de onu arıyorum. söyle bana nerede o?)¹¹

Başta gazel, kaside ve rubai olmak üzere Doğu edebiyatının birçok formu romantik edebiyatın yaptığı tercümelemler sayesinde Alman diline girmiş ve özellikle gazel birçok edip tarafından kullanılmıştır.¹²

SCHIMMEL VE DOĞUNUN MISTIK EDEBİYATI

Schimmel'in hayat hikayesi

İslam Bilimleri ve tasavvuf alanında önemli çalışmaları bulunan Oryantalist Annemarie Schimmel Almanya'nın Erfurt Kentinde Protestan bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi (7.4.1922). Yedi yaşlarında iken okuduğu "Padmanaba ve Hasan" isimli bir Masal onun Doğu Dünyası ile ilk karşılaşmasıdır. Sonraki yıllarda Doğu hakkında okuduğu her hikaye ya da yazı onun ilgi ve merakını daha da artırmış ve nihayet Liseyi bitirdikten sonra henüz 15 yaşında iken Arapça öğrenmek amacı ile hocası *Dr. Hans Ellenberg* ile Jena kentine gitmiştir (1938). Çok kısa süren Arapça öğrenimi sırasında

⁶ Hammer-Purgstall, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit einer Blütenlese aus zweyhundert persischen Dichtern*, Heubner u. Volke, Wien 1818, S. 164. (Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, çev. Senail Özkan, 3. baskı, Ötüken, İstanbul 2003, S. 8)

⁷ Hammer-Purgstall, *Der Divan von Mohammad Shemsed-din Hafis*; 2 Bde., St./Tübingen 1812/13.

⁸ Schimmel, *Garbın Mevlâna Görüşü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi III/III-IV, (1954), s. 27.

⁹ Bu konuda bkz. „*Weltpoesie: Übersetzung als Völkerverständigung*“ Ibykus (Wiesbaden), 80/3 (2002).

¹⁰ *Östliche Rosen, morgenländische Gedichte*, Weber, München 1928

¹¹ Karakaya, Zeki, "Karşılaştırmalı Edebiyat: Alman şiirinde Gazel Örneklerinin incelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, (2002) 19–37, S. 22 (şiirin tercümesi bana ait N.A.)

¹² Daha geniş bilgi için bkz. Karakaya, Zeki, s.19–37.

Ellenberg'in de öğrencisi olan Arap kökenli iki Müslüman gençle tanışan Schimmel hatıratında Fatiha Süresi'ni burada ezberlediğinden keyifle bahsetmektedir.

Üniversite öğrenimine önce Fizik ve Kimya ile başlayan Schimmel diğer bölümleri bırakıp sadece Oryantalizm ile ilgilendi ve iki sene gibi şaşılacak bir süre içerisinde hem yüksek öğrenimini hem de doktorasını tamamladı (1941). Bu sırada 19 yaşında idi.

Mezuniyetinin ardından (1941) Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Türkçe Telgrafların çevirisi işinde çalışmaya başlayan Schimmel 4 yıl sonra İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerikalıların Marburg Şehrinde oluşturduğu gözaltı kampına (Internierungslager) gönderildi (1945). Buradakilerle birlikte küçük bir Kamp Üniversitesi açarak İslam dersleri verdiği sırada kampa gelip kendisi ile tanışan ünlü Din Bilimcisi ve dönemin Marburg Üniversitesi Teoloji Fakültesi Dekanı *Prof Dr. Friedrich Heiler*'in (1902-1995) teklifi üzerine 1946 yılında Marburg Üniversitesi'ne geçti.

Genç bir akademisyen olarak Arapça, Farsça, Türkçe ve İslam Tarihi dersleri okuturken bir yandan Doğunun mistik Şiir ve metinlerine ilgi duyarak bunlardan bir kısmını Almancaya tercüme etmeye çalıştı. Diğer yandan Marburg Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nin Dinler Tarihi Bölümü'nde, Dinler Tarihi Doktoru unvanını almak üzere *Studien zum Begriff der mystischen Liebe in der früh-islamischen Mystik (Erken Dönem İslam Tasavvufunda Mistik Sevgi Kavramı üzerine Araştırmalar)* isimli ikinci bir doktora tezini hazırlayıp sundu (1951). İçlerinde Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe, Gucarati, Marathi, Keşmiri, Bengali olmak üzere bir çok Asya dilini ve lehçelerini konuşan Schimmel başta Türkiye, Pakistan ve Amerika olmak üzere bir çok ülkede dersler verdi, çalışmalar yaptı. Doğumunun 75. yılı münasebeti ile Bonn Üniversitesi'nin onuruna bir *Hint-Müslüman Kültürü* (Indo-Muslimische Kultur) kürsüsü açması üzerine (7.4.1997) Schimmel emekliliğinden sonra da vefatına kadar (26 Ocak 2003) burada dersler vermeye devam etti.¹³

Schimmel ve Doğunun Mistik Edebiyatı

İslam kültür ve geleneğini araştırmada Schimmel, başta *Hafız*'ın *Divan* adlı eserinin ilk Almanca tercümesini sunan Diplomat ve Filolog *Josef von Hammer-Purgstall*, bu tercümeden ilham alarak *Bati-Doğu Divanı (West-Östlichen Divan)* isimli eserini yazan ünlü Alman Şairi *Goethe* ve doğu dillerinden Almancaya bir çok tercüme yapan *Friedrich Rückert* (1788-1866) gibi isimlerin oluşturduğu romantik düşünceden etkilenmiş ve bu geleneğin bir halkası konumundadır. Kendi deyimini ile *Friedrich Rückert* ile Schimmel arasında, çok değer verdiği zihni ve fikri bir akrabalık bağı vardır.¹⁴

Tasavvuf şiir ve edebiyatının kültürler arası etkileşimde yüklendiği işleve çok ehemmiyet veren Schimmel'in eserlerinin ağırlık noktasını klasik dönem tasavvuf metin ve şiirleri oluşturmaktadır. Ona göre *Goethe*'nin *Bati-Doğu Divanı*'nın Farsçaya çevrilmesi ya da *Mevlâna*'nın *Mesnevî*'sinin sözelimi Çinceye tercümesi çok önemli olaylardır. *Homer*, *Mevlâna*, *Goethe*, *Dante* ve *Shakespeare* gibi kalemler ve klasik eserler olmadan bir değerler toplumundan söz etmek zordur. Çünkü sadece şiir ve edebiyat insanların yaratıcı kabiliyetlerini geliştirme ve ateşleme ve bu sayede zekalarını uyandırma ve kalplerini yeni ve erdemli fikirlere açma gücüne sahiptir. Bu yüzden klasik dönem İslam Kültürünün en iyi taşıyıcıları olan *Mevlâna*, *Hâfız*, *Sadi*, *Yûnus Emre* gibi şair ve sûfilerin eserlerini batı dillerine aktarmak, bu kültürleri aracasız olarak tanıyarak onların güzelliklerinden ruhumuzu beslemenin en iyi yoludur.

Bilim çevrelerinin tasavvuf alanında temel eseri sayılan *Mystische Dimensionen des Islam (İslam Tasavvufunun Boyutları)* kitabında tasavvuf tarihine ve değişik tasavvufi cereyanlara dair mükemmel ve detaylı bilgiler yer almaktadır. *Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*'nin *Biyografisi* ve özellikle *Fîhi mâ fih* ve *Mesnevî*den yaptığı tercümelerin yer aldığı *Rûmî*, *Yunus Emre* ve *Şiirlerini konu alan Wanderungen mit Yunus Emre (Yunus Emre ile Gezintiler)*, İranlı Sûfî *Feriduddîn Attâr*'ın *Mantuku't-tayr* isimli eserinden Almanca'ya tercüme ettiği *Vogelgespräche (Kuş Sohbetleri)*, Sûfî Şeyhlerden seçtiği değişik metinlerin yer aldığı *Gärten der Erkenntnis (İrfan Bahçeleri)*, *İbn Atâ'ullah*'ın *Hikem* adlı eserinden Almanca'ya aktardığı *Bedrängnisse sind Teppiche voller Gnaden (Sıkıntılar Rahmet Dolu Kilimlerdir)*, *Mutasavvıfların Hz. İsa ve Meryem'e bakışlarını yansıtan Jesus und Maria in der islamischen Mystik (İslam Tasavvufunda Hz. İsa ve Meryem)* Schimmel'in tasavvuf çalışmalarından bir kaçını oluşturmaktadır¹⁵.

¹³ Schimmel hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akın, Nimetullah, "Annemarie Schimmel", *İslamiyat* VII (2004), sayı 1, S. 171-186.

¹⁴ (Bu konuda bkz. Muriel Mirak-Weißbach „Weltpoesie: Übersetzung als Völkerverständigung“ *Ibykus* (Wiesbaden), 80/3 (2002).

¹⁵ Schimmel'in eserlerinin listesi için bkz. Nimetullah Akın, "Annemarie Schimmel", *İslamiyat* VII (2004), sayı 1, S. 171-186

SCHIMMEL'E GÖRE MEVLÂNÂ'NIN BATIDA ILGI GÖRMESİNİN SEBEPLERİ

Evrensel Bir İnsan, Tanrı ve Din Anlayışı

Schimmel Mevlânâ'nın sadece Doğuda değil Batıda da din bilgin ve bilimcileri, özellikle Hıristiyan teologlar tarafından büyük bir mistik üstadı olarak benimsendiğini ve bir çok din bilgininin onun öğretisinden değişik vesilelerle alıntılar yaptığını ifade ederek din bilginlerinin Mevlânâ'yı tasavvufun üstadı ve en büyük mümessili saydığını belirtir "Bu sebepten tasavvufa dair malumatlarının büyük bir kısmını onun eserinden almışlardır. Bilhassa Mevlânâ'nın dua hakkında buyurduğu hakikat – "Allah: Her "Yarabbi" demende bizim 'Efendim buyur' dememiz gizlidir, dedi" –Bu yüksek hakikat garp âlimlerini –hıristiyan mistik fikirlerinin bir paralelini gördükleri için- son derece ilgilendirmiştir. Geçen asrın 3. onyılında Alman ilaâhiyatçısı Tholuck, yeni bulduğu bu hikayeyi mistik dua mefhumunun en mükemmel ifadesi olarak methetmiştir. Mesnevi'nin bu meşhur parçasını Tholuck'tan öğrenen bilginler, mistik cereyanlara ait hemen her ehemmiyetli kitapta Mevlânâ'nın bu sözünü ileri sürmüşlerdir; İsveçli E. Lehmannı ve bundan sonra o memleketin en geniş ufuklu ilaâhiyatçısı, Episkopos Nathan Söderblom bu beyitleri büyük bir sevgi ile tahlil edip eserlerinde bir çok defa kullanmışlardır; Marburglu profesör, Friedrich Heiler onu, dua hakkındaki meşhur eserinde mistik duanın en güzel örneklerinden bir olarak tavsif etmiştir. Hem bunu hem de Rûmî'nin başka sözlerini hemen her dersinde, her vaazında ileri sürmektedir.^{16,}

Başta Hollanda'da, Almanya'da, Fransa'da, İtalya olmak üzere Mevlânâ'nın batıdaki etkisinin günden güne arttığını, onu seven, onun sözlerinden kuvvet alan insanlar sayısının fazlaştığını ve ona dair kitaplar, tercümelerin elden ele dolaştığını ifade eden Schimmel'e göre, İslâm dünyasında Cüneyd, Hallac, İbnü Arabî, İbnü Farid gibi birçok büyük mutasavvıfların varlığına, pek de güzel mistik şiir yazan başka sanatkârların yaşamış olmasına rağmen bunlardan hiç birisi Mevlânâ'nın garpta kazandığı şöhret ve sevgiyi kazanamamıştır. Mevlânâ'nın bu etkisi nerden gelmekteydi? Schimmel'in bu soruya cevabı şu şekildedir:

"Sorduğumuz suale belki şu cevabı verebiliriz: Mevlânâ, birkaç defa kullandığı bir remizde, güneşin şualarını toplıyan ve bu suretle güzellik ve kıymet bulan lâlden bahsetmektedir. Şems'in aşkını, ilahi aşkı içine alıp ızdırıpların karanlıklarında anlatılmaz bir güzellikle parlayan lâl olmuştur. İlahî güneşin ışığını, hayran olanlara döküyor. Fakat yalnız bu manevi güneşin şualarını değil, bütün dünyevi hadiselerinin renk renk kıvılcımlarını da benimseyip bize kıymetsiz görünen bu ham maddeyi de altına tebdil etmiştir. Dünyada o zamana kadar mevcut olan dinî tasavvurlar, insanların en eski en iptidâî dinlerine ait olan anlamlar, muhtelif dinlere müşterek olan remizler onun eserinde toplanmış, ahenkli bir kül haline getirilmiştir. Mistikliğin birbirinden farklı olan cereyan ve tasavvurları, şarkın ve garbin mistiklerinde eski ve yeni zamanlarda peyda olan semboller –bütün bu dinî dünya Mevlânâ'nın eserinde, ilâhî aşkın ateşi ile eritilip birleştirilmiştir. Bunun için her Millet her insan Mevlânâ'nın eserlerinde kendi vaziyetine göre, kendi dini ve kültürel seviyesine göre kalbine dokunan sözleri bulacaktır. Herkes çektiği hasret ve keder, muhabbet ve vuslat, edeceği dualarını, sukûtunu da bulabilir."¹⁷

Schimmel'e göre Onun din konusundaki evrensel yaklaşımının bir sonucu olarak vefat ettiğinde cenaze törenine bütün dinlerin temsilcileri kendi dininin ibadet şekline uygun olarak katıldılar. Ve Hüdevvendigâr'ı şöyle övdüler: "O bizim İsa'mızdı, o bizim Musa'mızdı"¹⁸

Kentlilerin Mürşidi Mevlânâ

Schimmel Mevlânâ'nın müridleri arasında sosyal yönden alt tabakalarda olanların varlığını yadsımaz. Hatta bu yüzden kendisini kinamaya varacak kadar tenkit edenlere karşı, o 9. ve 10. asırlarda, ileri gelen sûfiler arasında Haddâd (demirci), Varrâk (kağıt tüccarı) ve Hallâç (pamuk tüccarı) gibi küçük esnaftan kimselerin bulunduğunu söyleyerek cevap vermiştir¹⁹.

Ancak Bütün çoşkulu heyecanlı ve cezbeli hallerine rağmen Mevlânâ Schimmel'e göre kentlilerin ve elitlerin mürşidi olarak ön plana çıkmaktadır. Sanatla şekillenmiş bir hayat tarzı Mevlânâ'nın önceliği ve ehemmiyet verdiği yaşam şeklidir. Yöre halkının, ölçüsüz derviş gruplarına meylettği ve hayranlık duyduğu bir dönemde Mevlânâ'nın dergahları başta sultanlar olmak üzere halkın en elitlerini konuk ediyor ve dergahlar müzisyenlerin, şairlerin ve hattatların toplandıkları mekanlar haline geliyordu. Köylüler hakkındaki kanaati de olumlu değildi. Ona göre köyde yurt edinmek akli mezara gömmek anlamına gelmektedir. Mevlânâ sembolizminde talihsiz ve terbiysiz

¹⁶ Schimmel, *Garbın Mevlânâ Görüşü*, s. 28-29.

¹⁷ Schimmel, a.g.m., s. 29.

¹⁸ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 45

¹⁹ Schimmel, a.g.e., s. 31.

köylüler nefsin sembolü olarak görülür ve şehre gelen köylü burada, kaba saba hareketleriyle etrafa zara verir.²⁰

Bu anlamda Mevlânâ'nın hayatın dış görünüşlerine oldukça önem verdiğini belirten Schimmel "Şüphesiz Mevlânâ, dış formların sadece kabuktan ibaret olduğunu biliyordu. Ancak gören göz, ebedi özü tanımakta güçlük çekmeyecektir. Ne var ki, bu hayatta kabuğun da bir fonksiyonu var" der ve Mevlânâ'nın *Fîhi mâ fîh* adlı eserinden şu alıntılarını yapar:

"Eğer Kayısı çekirdeğinin sadece içini ekersen bir şey bitmez. Halbuki onu kabuğu ile birlikte ektiğin zaman biter."

"Aynı şekilde kitabın başlığından da içinde ne gibi bölümler, parçalar ve bahisler bulunduğunu anlarlar. Saygının dış görünüşünden, yani baş eğmek, ayakta durmak gibi şeylerinden, o insanın içinde nasıl bir saygı ve hürmet olduğu anlaşılır ve Tanrı'ya nasıl tazim ettikleri belli olur. Görünüşte saygı göstermezlerse, bundan içinde Allah korkusu olamadığı, Allah adamlarını küçümsediği ve onları gözünde büyütmediği meydana gelir."²¹

Son Derece Mükemmel Sembolik Bir Anlatım Dili

Schimmel'in değişik yazılarında vurguladığı önemli unsurlardan birisi de Mevlânâ'nın mükemmel derecedeki sembolik anlatımıdır. Schimmel'e göre "Biz, dünyanın sis ve duman içinde bu ufacık burnunu görür ve onu dağın son hakikâti olarak telâkki ederiz; Allah'tan bir tecelli görür görmez onu derhal sözlerle, remizlerle tutmaya çalışırız. Fakat bulduğumuz her kelime, kullandığımız her sembol bir bakıma "yalan"dır. Bunun için, bütün dinlere göre, Allah'ın sırrını ifade etmek için en uygun yol "*sükût*" tur. Çünkü bütün mahlûkattan ayrı olan Allah'ın esrarını tavsif etmeğe imkân yoktur ve hakikate eren insan ise, bu sırrı ifşa etmemelidir." Mevlânâ'nın eserleri "Ya hakikatin bir aksini göstermek, ya da bu hakikatin merhametsiz ateşini renkli bir perde ile örtmek maksadı ile sembollerle doludur." Sembolik anlatımda Mevlânâ tam anlamıyla bir zirvedir. Doğuda da Batıda da "O'nun kadar zengin ve parlak semboller kullanan bir mistik şair yoktur."²²

Mevlânâ dendiğinde akla gelen ilk sembol güneş yani Şemstir. Bu belki de onun ilk ilahi aşkı ilk defa kendisinde tam anlamıyla yaşadığı dostu Şems ile de bağlantılıdır "Ezeli güneşin, yani mâşûkun yüzünün aksi ve şualarını her yerde görür; bu güneş olmasaydı, ne gül açardı, ne de meyve olurdu. Güneş dikenleri, gül hıl'asıyla süsler, kaba taşları asırlarca süren bir muamelede lâ'le döndürür: Aynı surette ilâhî mâşûk, seven, ıstırap çeken, hasretle bekleyen her âşık yeni bir hayat, ebedî bir güzellik verir. Fakat aynı zamanda bu güneşe kimse giremez, *İlâhî heybet* herkesi yakar. Güneş Allah'ın *cemâl* ve *celâl*'ini imâ eden güzel ve isabetli bir semboldür. Ama, bu ilâhî hakikatin muhtelif taraflarını idrak etmek için, bir tek sembol ne kadar kuvvetli ve çok mânâlı olursa olsun kâfi değildir."²³

Mevlânâ'nın sembolleri tek taraflı bir anlam taşımaz. Bir sembol bir çok farklı manada kullanılır ve çok boyutludur. Aynı sembol, yerine göre olumlu yerine göre de olumsuz anlam taşıyabilir. Sözelimi ateş, bir taraftan, yalnız rahmetin suyu ile keremin nuru ile söndürülebilen cehennem ateşi, diğer taraftan insanî ihtirasların ateşi demektir. Öbür taraftan da kalpleri tasfiye etmek maksadıyla yakılmış belâların ateşi; belâ da ilâhî aşkın nişanı olduğu için aşkın ateşi demektir.²⁴

Mevlânâ sembollerini tabiatın almıştır. Bunlar içinde "bağ ve bahçe, kuş ve çiçek âşık ile mâşûkun hikâyesini anlatır. "Ruh" eski Mısır'dan bugüne kadar kullanılan tabirle bir "kuş"tur, ve gül ile bülbül, sultanın eline dönmek isteyen şah; denize kaçan ördeğin hikâyeleri; hepsi tek bir hakikati, ruhun ilk vatana çektiği hasreti ifade ederler. En ufak şey, ister bir kelebek, ister bir damla su, Mevlânâ'nın ellerinde şeffaflaşmış ilâhî bir sırrın ışığını göz önüne koyar."²⁵

Denizlerin enginliği Mevlânâ'nın sembol dünyasında önemli bir yer tutar. "İnsan, bir damla su gibi Allah'ın uçsuz bucaksız denizinde kaybolmalıdır. Çünkü oradan dalga gibi, köpük gibi çıkmıştır. Allah'ın nimetleri meddücezir gibi bu denizden çıkar, insan hayatının sahiline vurur, fakat ârifin bildiğine göre, bu nimet ve belâ dalgaları zamansız ve mekânsız olan o enginin zaman ve mekânda vukû bulan tecellilerinden başka bir şey değildirler: Kendisi bu denizde *fenâ*'yı buldu mu, derhal sedef veren deniz olur; mutlak bir "terk" ten, mutlak bir kazanç husûle gelir."

²⁰ Schimmel, a.g.e., s. 32.

²¹ *Fîhi mâ fîh*, Tahran, 38/181; 39/186. (Schimmel'den naklen: Ben Rüzgarım Sen Ateş, s. 32)

²² Schimmel, "Mevlânâ'nın Kullandığı Remizler ve Semboller", *Hayat Mecmuası*, "Mevlânâ Özel Sayısı", 1953, s.17 (Makale için bkz. Nuri Şimşekler'in "Mevlânâ'nın Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler", (<http://www.susam.selcuk.edu.tr/Eserleri.htm>))

²³ A.g.m.

²⁴ A.g.m.

²⁵ A.g.m.

Mevlânâ Fars edebiyatının geleneksel çiçek sembolünü çok iyi kullanır. O menekşeyi lacivert elbisesiyle tozlar içerisinde oturmuş murakebe eder halde veya tamamen kendini ibadete vermiş olarak görür. Çünkü menekşe çiçekler arasında gerçek sufidir.” Gül ise Hz. Peygamber’in terini, onun miraca çıkarken döktüğü terleri sembolize eder.²⁶

Musiki ve Sema

Batıyı Mevlânâ’ya bağlayan en önemli figürlerden birisi ve belki en önemlisi Sema Mevlânâ sembolizminin başka bir yansımasıdır. İslam Dininde müziğin konumuna değinen Schimmel öteden beri İslam’ın müziğin her çeşidine karşı olduğunu ifade eder. Bu konuda Mevlânâ, kendi deyimi ile ham yobaz ilahiyatçılarla tartışmış ve onların müzik karşıtı konumlarını eleştirmiştir. Mevlânâ’nın yaşadığı Anadolu’nun eskiden beri müzik geleneğine sahip olduğuna işaret eden Schimmel Müziğin bir terapi aracı olarak kullandığından bahseder. Aslında Batılıları etkileyen en önemli yön de budur. Mevlânâ için de müzik bir nevi tedavi aracı idi. Müzik ona Şems’e olan dayanılmaz aşk macerasını hafifletmesi için yardım ediyordu²⁷.

Mevlânâ için bu dünya “boş bir kadehtir, âşıkı görünce mest olur, çünkü eğer sâkînin cemâli tecellî eder de onun, dudaklarının şarabından içmek nasip olursa, âşık, mâşûkunun ihtişamında mahvolur. Sâkî, aynı zamanda mutriptir. Ney, ud veya rebap çalar. Bu sazların nağmeleri daima ana vatanı özler, insan ilâhî mâşûkun elinde, çektiği cefalar yüzünden şarkı söyleyen bir rebap; dudaklarında, sonsuz hasretten bahseden bir ney’dir. (...) Ney’in sesini anlayabilen âşık, onu duyunca semâya girip felekler ve yıldızların döndüğü gibi ilâhî mâşûkun sönmez mânevî ışığı çevresinde dönmeye başlar. Mevlânâ’nın Semânda ve ona işaret eden sembollerde derin bir mânâ vardır. Çünkü mistik âşık, ezelden ebediyete kadar yalnız bir merkez etrafında döner, yalnız bir hedefe yaklaşır onun esrarını yeni kelimelerle tanıtmak ister. Fakat nihayet bu denemelerin mânâsızlığını kavrayarak sükûta dalar ve güneşin etrafında dönen zerreciler gibi Allah’ın cemâl ve celâline, ağızını açmaksızın, hamd eder; hitabesini dinler ve artık öyle bir makamda kaybolur ki, orada ne zikir, ne zikreden, ne zikredilen vardır. Ve bütün o renk renk semboller, aydın bir karanlık içinde eriyip giderler.²⁸”

Sema eden sadece insan değildir. Bütün yaratıklar baştan başa müzikle doludur., hatta dünyayı hareket ettiren odur. Mevlânâ Allah TÛr-ı Sinâya tecelli edince dağın titremesi olayını da bu bağlamda sevgiliyi temâşa ederken dağın aşka gelip raksetmesi olarak sembolize etmiştir. Müzikle icra edilen semanın bir ibadet ve zikir olarak Batıdaki ibadet formları ile benzerlik arzemesi semaya olan ilginin başka bir nedenidir.²⁹

SONUÇ

Romantik edebiyatın ortaya çıkışındaki temel etken aydınlanma döneminden sonra daha akılcı düşünmeye başlayan insanlığın giderek materyalist ve seküler bir hayat anlayışına sahip olmaya başlamasıdır. Bu anlamda giderek yaşanılmaz hale gelen bu dünyayı pozitif olarak değiştirmek için onu romantikleştirmek gerekmektedir. Bu sayede yabancılaşma duygusu aşılar yaşamın temel anlamı yeniden keşfedilme imkanı doğacaktır. Din, sanat, bilim ve şiiri bir potada eriterek saf aklın kavramakta zorluk çektiği ruh, tanrı, tabiat ve tarih gibi alanları kavramaya çalışan romantik akım bu bağlamda kısmen köken olarak öykündüğü bir mistik Hıristiyan mezhebi olan Pietizm’den de destek alır.

Avrupa’daki politik ve sosyal huzursuzluklar edebiyatçıları daha huzur dolu, daha kalıplardan azade olarak sonsuzluğa götüren ve daha evrensel olabilecek başka arayışlara, sözgelimi evrensellik duygusu içinde kalıpların ötesinde çıkarak biraz özgür bir ahlak anlayışı arayışına itmiştir. Arayışlar Alman edebiyatını büyük oranda romantizm eliyle dünya edebiyatına açmıştır. Tanrıyı bir takım ibadet figürlerinden, ahlaki davranışlardan daha ziyade evrensel varlıkta, aşk ve mutluluk duygusunda arayan romantizm, aradığı bu soyut aşk duygusunun bir benzerini doğunun mistik edebiyatında dillendirilmiş olarak bulunca Alman romantizminin dünya edebiyatına açılmasından Doğu edebiyatı da nasibini almıştır. Josef von Hammer-Purgstall, Johann Wolfgang Goethe ve Friedrich Rückert mistik Doğu edebiyatının Alman diline taşınmasının kilometre taşlarıdır.

İslam kültür ve geleneğini araştırmada Schimmel, *Josef von Hammer-Purgstall, Goethe ve Friedrich Rückert* gibi isimlerin oluşturduğu romantik düşünceden etkilenmiş ve bu geleneğin bir halkası konumundadır. Mistik edebiyatın kültürler arası etkileşimde yüklendiği işleve çok ehemmiyet veren Schimmel’e göre Goethe’nin Batı-Doğu Divanı’nın Farsçaya çevrilmesi ya da Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin sözgelimi Çinceye tercümesi çok önemli olaylardır. Homer, Mevlânâ, Goethe, Dante

²⁶ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 32

²⁷ Schimmel, a.g.e., s. 197-198.

²⁸ Schimmel, “Mevlânâ’nın Kullandığı Remizler ve Semboller, s. 17.

²⁹ Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 199-201.

ve Shakespeare gibi kalemler ve klasik eserler olmadan bir değerler toplumundan söz etmek zordur. Çünkü sadece şiir ve edebiyat insanların yaratıcı kabiliyetlerini geliştirme ve ateşleme ve bu sayede zekalarını uyandırma ve kalplerini yeni ve erdemli fikirlere açma gücüne sahiptir. Bu yüzden klasik dönem İslam Kültürünün en iyi taşıyıcıları olan Mevlâna, Hâfız, Sadi, Yunus Emre gibi şair ve sûfilerin eserlerini batı dillerine aktarmak, bu kültürleri aracısız olarak tanıyarak onların güzelliklerinden ruhumuzu beslemenin en iyi yoludur.

Mevlânâ'nın Batıyı bu kadar fazla etkilemesinin en temel nedenlerinden biri onun din anlayışının klasik geleneğin algıladığı İslam'dan farklı olduğunun düşünülmesi ve bunun sonucu olarak Mevlânâ'nın bir Müslüman olarak kendini diğer dinler açtığını hatta daha ilerisi her din mensubunun Mevlânâ'da kendi dininden bir parça bir numune görmesidir. Burada Mevlânâ klasik İslam ilahiyatçılarının karşısında konumlanmış ve tabiri caiz ise bir yanda fıkıh kuralları çerçevesinde gelişen bir din anlayışı diğer yanda fıkıh kurallarının zahirine takılmayan hatta onları küçümseyerek vecd ve dini tecrübe üzerinden Allah'a varmayı amaçlayan ve bu noktada herkese kapısını açık tutan mistik bir yaşam tarzı yer almaktadır.

Bir başka etkileşim noktası ise Mevlânâ'nın mistik anlayışının daha elit daha kentsel bir karakter çizmesidir. Onun dergâhları sanatkarların, şair ve bestekârların mekânı haline gelmiştir.

Mevlânâ Batıyı kullandığı edebi dil ve sembolik anlatım ile de derinden etkilemiştir. Özellikle doğu edebiyatında da yoğun olarak kullanılan tabiat motiflerinin ustaca kullanımı edebiyat ve düşünce adamlarının ilgisini çekmiştir.

Sema ve müzik bu sembolik anlatımın bir yansımasıdır. Bir cümle ile ifade edecek olursak Schimmel'e göre Batının Mevlânâ ve Mevlevilik düşüncesine olan ilgisinin temel sebepleri arasında; Mevlânâ düşüncesindeki evrensel tanrı ve din anlayışı, Mevlânâ düşüncesinin yapı itibarı ile daha elit ve kentlilere hitap etmesi, Mevlânâ'nın kullandığı dilin sembolik yapısı ve Mevlevilikteki sema ve musiki unsuru sayılabilir.